

Joods-islamitische relaties in Amsterdam
S. Roggeveen

SAMENVATTING

Joods-islamitische relaties in Amsterdam:
samenwerking en spanning in onrustige tijden

SAMENVATTING

Joods-islamitische relaties in Amsterdam: samenwerking en spanning in onrustige tijden

De laatste jaren lopen de discussies over diversiteit in verschillende Europese landen hoog op. Meerderheden trekken vaak de posities van minderheden in twijfel en er ontstaan ook spanningen *tussen* minderheden. Het is daarom van belang om te bestuderen waar deze spanningen vandaan komen en hoe meerderheden en minderheden proberen deze problemen op te lossen. Het bestuderen van hedendaagse joods-islamitische relaties in Amsterdam draagt daar aan bij.

In dit proefschrift bestudeer ik daarom een aantal factoren die van invloed zijn op verhoudingen tussen joden en moslims in Amsterdam. De studie probeert de onderliggende mechanismen te duiden die joods-islamitische relaties vormgeven, beschrijft de strategieën die joden en moslims gebruiken in relatie tot deze structuren en analyseert de relaties die zij met elkaar aangaan. Daarnaast geeft het inzicht in bredere maatschappelijke problemen en de oplossingen die daarvoor bedacht worden. Naast maatschappelijke relevantie poogt deze studie bij te dragen aan theoretische ideeën over groepen die zichzelf identificeren of geïdentificeerd worden als etnisch-religieuze groepen. Dit gebeurt aan de hand van Bourdieusiaanse theorieën, sociale identiteitstheorie, emotie management theorie en door joods-islamitische verhoudingen in Amsterdam te vergelijken met empirische studies over deze relaties in andere Europese landen (zie Brown, 2000; Bourdieu, 1979; 1989; 1990; 1991; 1999; Hochschild, 1979; Rey, 2007; Verter, 2003).

Drie hoofdvragen worden beantwoord. Allereerst bestudeer ik de context waarin joods-islamitische relaties plaatsvinden. De eerste vraag die in dit boek aan de orde wordt gesteld, is dan ook: hoe ziet de context van joods-islamitische relaties in Nederland en Amsterdam eruit? De tweede vraag stelt: welke factoren zijn van invloed op joods-islamitische relaties in Amsterdam? En tot slot: hoe beïnvloeden de gevonden factoren deze relaties?

Het boek is opgedeeld in drie delen. **Deel 1** (hoofdstuk 1 t/m 3) beantwoordt de eerste onderzoeksvraag en beschrijft het theoretisch kader dat gebruikt wordt om joods-islamitische relaties te duiden, de methodologie die gebruikt is om deze relaties empirisch te onderzoeken en de context waarin de onderzochte joods-islamitische relaties plaatsvinden. **Deel 2** (hoofdstuk 4 t/m 6) en **deel 3** (hoofdstuk 7 t/m 9) gaan over de zes belangrijkste factoren die ik gevonden heb die de onderzochte

joods-islamitische relaties in Amsterdam beïnvloeden. Daarmee beantwoorden deze hoofdstukken de tweede en de derde hoofdvraag. Elk hoofdstuk focust op een belangrijke factor: het Israëlijsch-Palestijns conflict; de extremistische aanslagen die in Europa plaatsvonden in 2014 en 2015; lokale antisemitische en islamofobische incidenten; het economisch en sociaal kapitaal dat gebruikt wordt in samenwerkingsprojecten; strategieën die joden en moslims gebruiken om bepaalde ideeën en vooroordelen tegen te gaan; en emotie management strategieën die toegepast worden in samenwerkingsprojecten om niet alleen ideeën maar ook gevoelens te veranderen.

Hoofdstuk 1 introduceert de theorieën die in dit proefschrift worden gebruikt om joods-islamitische relaties in Amsterdam te begrijpen. Het laat zien hoe Bourdieusiaanse theorieën, sociale identiteitstheorie en emotie management theorie kunnen helpen om de verschillende aspecten van joods-islamitische relaties analytisch van elkaar te onderscheiden. Daarnaast beargumenteert het dat het combineren van deze theorieën meer bijdraagt aan ons begrip van joods-islamitische relaties dan wanneer slechts een van deze theorieën wordt gebruikt (zie Bourdieu, 1979, 1990, 1991, 1999; Brown, 2000; Hochschild, 1979). Het hoofdstuk laat ook zien dat de vergelijking met empirische studies over joods-islamitische relaties de internationale component van deze relaties beter belicht.

Hoofdstuk 2 beschrijft de methodologie die ik heb gebruikt voor dit onderzoek. Het beschrijft hoe ik tussen juni 2014 en december 2015 mijn veldwerk heb uitgevoerd. Gedurende achttien maanden interviewde en observeerde ik mensen die zich identificeerden als joden of moslims. Daarnaast sprak ik andere respondenten die betrokken waren bij joods-islamitische relaties. Zo bezocht ik bijvoorbeeld gebedshuizen, scholen, demonstraties, bijeenkomsten van activisten en de huizen van respondenten. Het hoofdstuk beschrijft het design van het onderzoek, de kwalitatieve methoden, selectiemethode en manier van analyseren.

Waar hoofdstuk 1 en 2 de context van het onderzoek schetsen, laat **hoofdstuk 3** zien hoe de context van joods-islamitische relaties eruitziet. Het beschrijft de geschiedenissen van verschillende joodse en islamitische groepen in Nederland en schetst tevens de politieke en etnisch-religieuze context in Nederland en Amsterdam. Ik beargumenteer in dit hoofdstuk dat er niet slechts een etnisch-religieus zogeheten 'veld' is in Nederland, maar dat er twee verschillende joodse en islamitische velden zijn, waarbinnen de Amsterdamse velden belangrijke subvelden zijn. Joods-islamitische relaties vinden plaats wanneer die joodse en islamitische velden overlappen.

Hoofdstuk 4 is het eerste empirische hoofdstuk en laat zien hoe joods-islamitische relaties in Amsterdam op een complexe manier beïnvloed worden door het Israëliisch-Palestijns conflict – en specifiek door de Gaza-oorlog van 2014 en het idee van de gemeente Amsterdam om een stedenband aan te gaan met Tel Aviv en Ramallah. Het laat zien hoe een frame ontstaat dat het Israëliisch-Palestijns conflict definieert als een centraal, delicaat onderwerp waar men niet over zou moeten praten met de ander. Echter, toen ik de betrokkenheid van joden en moslims op pro-Israël, pro-Palestina, pro-stedenband of anti-stedenband demonstraties in Amsterdam bestudeerde, stelde ik vast dat de spanningen die deze demonstraties gaven niet alleen voortkwamen uit verhoudingen tussen joden en moslims. Hoewel zowel joden als moslims betrokken waren bij de demonstraties, waren zij niet de enige partijen die een rol speelden. Linkse en rechtse activisten en christelijke partijen waren bijvoorbeeld ook aanwezig bij deze demonstraties. Daarbij kwam dat er joden en moslims waren (die al dan niet betrokken waren bij de demonstraties) die het oneens waren met elkaar over het Israëliisch-Palestijns conflict, maar waren er ook joden en moslims met deels overeenkomende meningen. Zo waren er joden en moslims die het op bepaalde aspecten best met elkaar eens waren, groepen die geen tijd hadden om naar demonstraties te gaan of mensen die niet betrokken wilden worden bij deze demonstraties. Deze resultaten laten dus zien dat er een aantal discrepanties bestaat tussen het frame dat het Israëliisch-Palestijns conflict afschildert als een centraal, delicaat en onbespreekbaar probleem en hetgeen joden en moslims in de praktijk doen en denken. Dit is problematisch, omdat deze manier van framen ervoor zorgt dat de verschillen tussen opinies van joden en moslims soms overschat worden en dit tot extra problemen kan leiden in samenwerkingsprojecten of direct contact met de ander.

Hoofdstuk 5 beschrijft de effecten van de extremistische aanslagen in Brussel (2014), Parijs (2015) en Kopenhagen (2015). Het hoofdstuk focust op twee effecten die specifiek belangrijk zijn voor joods-islamitische relaties in Amsterdam. Ten eerste leidden de Europese aanslagen ertoe dat ook in Amsterdam angst voor een aanslag ontstond en dat voorzorgsmaatregelen werden genomen om deze te voorkomen. Het tweede effect waar dit hoofdstuk op focust is het zogeheten ‘afstand nemen’-debat, waarin moslims werd gevraagd afstand te nemen van de aanslagen. Ook joden werd soms gevraagd afstand te nemen, niet van de aanslagen in Europa, maar van het geweld dat gebruikt werd door de Israëliische overheid ten tijde van de Gaza-oorlog in 2014. Deze ontwikkelingen hadden invloed op joods-islamitische relaties. Als het gaat om die relaties vond ik, naast andere bevindingen, dat er na de aanslagen ook angst ontstond in joodse gemeenschappen. Soms leidde dat tot angst voor niet alleen islamitische extremisten, maar voor moslims in het algemeen. Dit kon ertoe

leiden dat positieve relaties niet werden gevormd, samenwerkingsverbanden niet werden aangegaan en het kon ertoe leiden dat stereotypen over moslims als de ‘gevaarlijke ander’ werden versterkt. Het leidde er ook toe dat moslims zich onveilig voelden, zeker wanneer zij hun situatie vergeleken met de veiligheidsmaatregelen die werden genomen om joodse gemeenschappen te beveiligen. Dit zorgde voor wantrouwen jegens de gemeente, maar ook soms tot wantrouwen richting joodse gemeenschappen. Ook dit hinderde joods-islamitische relaties in Amsterdam.

Hoofdstuk 6 zoomt in op lokale antisemitische en islamofobische incidenten. Het hoofdstuk begint met een uiteenzetting van de concepten ‘antisemitisme’ en ‘islamofobie’ en beschrijft hoe joden en moslims dit ervaren in hun dagelijks leven. Het laat zien dat veel respondenten zowel fysieke, verbale als institutionele discriminatie ervaren. Deze discriminerende incidenten hebben invloed op de wijze waarop individuele joden en moslims over elkaar denken, maar zij worden ook beïnvloed door andere factoren, zoals intergenerationeel trauma, zichtbaarheid, herhaling en het hebben van directe of indirecte ervaringen met discriminatie. Deze factoren helpen te verklaren waarom sommige joden en moslims, ondanks het ervaren van antisemitisme of islamofobie, wel met elkaar kunnen samenwerken, terwijl anderen ontmoedigd, boos of angstig raken door deze incidenten. Op collectief niveau hebben deze incidenten andere effecten op joods-islamitische relaties. In sommige gevallen worden moslims gezien als de ‘nieuwe’ daders van antisemitisme, en dit heeft een aantal effecten op joods-islamitische relaties. Ten eerste zijn er soms incidenten waarbij moslims zich antisemitisch uitlaten en dit maakt joden soms bang voor moslims. Aan de andere kant versterkt een generaliserend beeld over islamitisch antisemitisme samen met een gebrek aan aandacht voor islamofobie in joodse gemeenschappen stereotype beelden over moslims. Ook kan competitie tussen antisemitisme en islamofobie leiden tot spanningen tussen moslims en joden, omdat beide groepen proberen erkenning te krijgen voor hun eigen vorm van discriminatie.

In **hoofdstuk 7** wordt beschreven hoe moslims en joden proberen problemen in joods-islamitische relaties op te lossen. Het hoofdstuk biedt een overzicht van de gevonden samenwerkingsprojecten tussen 1990 en 2015 en daarnaast worden als voorbeelden twee casussen belicht: een dialoogproject en een educatieproject. Het laat zien dat veel samenwerkingsprojecten steeds minder uit economische hulpbronnen kunnen putten en afhankelijk zijn van de hulp van vrijwilligers. Dit kan onder andere verklaard worden uit de aarzeling van de gemeente om dit soort projecten te subsidiëren en het minder beschikbaar stellen van subsidie voor diversiteitsprojecten. Deze ontwikkelingen maken het moeilijk voor samenwerkingsverbanden om structurele projecten op te zetten en leidt soms voor overbelasting van vrijwilligers. Alhoewel

zowel joodse als islamitische organisatoren nog steeds initiatief tonen en projecten starten, zorgt dit er wel voor dat de plek waar joodse en islamitische velden overlappen een kwetsbare plek is, niet alleen vanwege de spanningen die daar spelen, maar ook omdat het lastig is structurele samenwerkingsprojecten op te zetten.

Ondanks de kwetsbaarheid, betekent het niet dat joods-islamitische samenwerking geen impact heeft.

Hoofdstuk 8 focust op de strategieën die joodse en islamitische religieuze en maatschappelijke leiders gebruiken om stereotypen te doorbreken, spanningen te verminderen en vriendschappen te bestendigen tussen de participanten in hun projecten. Het is belangrijk om daar inzicht in te krijgen, omdat deze strategieën potentiële oplossingsrichtingen bieden voor de ervaren spanningen en manieren laten zien om verbanden te smeden tussen participanten in samenwerkingsprojecten. Het hoofdstuk laat zien dat sociale identiteiten worden gevormd en hervormd door gebruik te maken van drie hoofdstrategieën: *searching for similarities*, *deategorization* en *avoidance*. Het hoofdstuk beargumenteert dat deze strategieën effectief kunnen zijn om ideeën over de ander te veranderen en daarmee de joodse en islamitische velden dichterbij elkaar te brengen. De structuren van deze velden worden door de strategieën bevestigd en worden daardoor meer fluïde, wat ervoor zorgt dat er ruimte komt voor verandering. Echter, dit hoofdstuk laat ook zien dat samenwerking, spanningen en strategieën ook voortkomen uit bepaalde machtsrelaties op de kruising van etnisch-religieuze en politieke velden, reden waarom er ook een limiet aan deze strategieën zit.

Hoofdstuk 9 gaat in op een ander soort strategieën om de banden tussen moslims en joden te verstevigen. Religieuze en maatschappelijke leiders proberen namelijk niet alleen de opinies over de ander te veranderen, maar ook de gevoelens en emoties die daarmee samenhangen. Deze leiders proberen emotiemanagementstrategieën toe te passen om stereotypen te veranderen, een veilige ruimte te creëren voor de groep en een prettige sfeer te behouden (zie Hochschild, 1979). Het soort emotiemanagement dat ik observeerde was zowel repressief – wanneer men met boosheid, angst en frustratie moest omgaan – als evocatief – wanneer men probeerde blijheid op te roepen (zie Hochschild, 1979: 561). Het hoofdstuk beargumenteert dat emotiemanagement kan slagen wanneer religieuze en maatschappelijke leiders het op een voorzichtige manier gebruiken en de context in acht nemen. Strategieën zoals het gebruik van een structurerend model, rituelen of humor droegen vaak bij aan de sfeer in de bestudeerde samenwerkingsprojecten. Echter, het veranderen van gevoelens ten opzichte van de ander is niet alleen afhankelijk van de vaardigheden

en ervaring van islamitische en joodse religieuze en maatschappelijke leiders, maar ook van daadwerkelijke onveiligheid, zoals de extremistische aanslagen en lokale incidenten van antisemitisme en islamofobie. Stereotypen die voortkomen uit deze incidenten kunnen bestreden worden, maar de gevoelens die voortkomen uit daadwerkelijke bedreiging, zijn niet zo eenvoudig te bestrijden en vergen maatschappelijke veranderingen die verder gaan dan die in joods-islamitische relaties. Bovendien beïnvloeden de opinies en het gedrag van de meerderheidsbevolking, de structurele ongelijkheden die het ontstaan van discriminatie beïnvloeden, en het gebrek aan economisch kapitaal om op grote schaal samenwerkingsprojecten op te zetten, ook de emoties in joods-islamitische relaties. Deze elementen vragen om een meer structurele aanpak.

Tot slot worden in de **Conclusie** de zes belangrijkste factoren die de relaties tussen joden en moslims in Amsterdam beïnvloeden met elkaar en een aantal andere gevonden factoren in samenhang geanalyseerd. Dit gebeurt aan de hand van de vier theoretische perspectieven: Bourdieusiaanse theorieën, sociale identiteitstheorie, emotie management theorie en een empirisch vergelijkend perspectief. Deze analyse geeft de complexiteit van de spanningen in joods-islamitische relaties weer en belicht de verschillende oplossingen die toegepast kunnen worden, afhankelijk van de lokale, nationale en internationale contexten waarbinnen deze relaties plaatsvinden. Het boek concludeert daarom dat om joods-islamitische relaties in Amsterdam en in andere contexten goed te begrijpen, we de invloed van gelaagde structuren, verschillende soorten strategieën en de relaties daartussen moeten bestuderen, zodat we deze interacties begrijpen als de dynamische relaties die ze zijn.